

РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СЛОВЕСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються основні тенденції організації навчально- та науково-дослідницької діяльності студентів із дисциплін літературознавчого циклу; визначено роль дослідницьких умінь для розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Ключові слова: компетентність, літературознавча компетентність, дослідницька діяльність, учитель української мови і літератури.

Одним із визначальних факторів суспільного поступу цивілізації у часи глобалізаційних перетворень лишається освітня галузь. Тому-то за останні роки суттєво зросли вимоги до рівня професійної підготовки випускників навчальних закладів вищої школи. Художня література в добу глобалізації, євроінтеграції й індивідуального національного самоусвідомлення, справедливо вважається потужним засобом відтворення ідентичності нації, зразком високої духовності й цивілізаційної розвиненості українського народу. З огляду на зазначене, актуальності нині набуває проблема розвитку літературознавчої компетентності майбутніх словесників. Адже у сучасному полікультурному просторі зможе швидко адаптуватися й успішно реалізувати себе лише професійно компетентний і всебічно розвинений фахівець, здатний до застосування набутих знань у нестандартних професійних ситуаціях, готовий до пошуку оптимальних інноваційних і творчих шляхів вирішення проблем з допомогою „влади слова”, до постійного самовдосконалення. Важливим чинником розвитку таких професійних і особистісних якостей є дослідницька діяльність.

Філософські засади організації студентської науково-дослідної діяльності сформульовано в публікаціях В.Андрущенка, Я.Болюбаша, А.Брушлинського, С.Гессена, В.Кременя, А.Погрібного та ін.; питання підготовки студентів до дослідницької діяльності є предметом наукових інтересів В.Борисова, І.Каташинської, Г.Кловак, К.Макагон, А.Лушнікова, Л.Макарової, Г.Шишкіна, М.Севастюк, Р.Скульського, Н.Яковлева та ін. Різні аспекти професійної підготовки вчителів української мови і літератури розглядалися в працях О.Біляєва, Н.Волошиної, О.Галича, А.Градовського, О.Ісаєвої, О.Куцевол, Л.Мацько, Л.Мірошніченко, М.Пентилюк, О.Семенов, Т.Симоненко, А.Ситченка, І.Соколової, Г.Токмань та ін.. Питання компетентнісного підходу знаходяться в центрі уваги вітчизняних науковців А.Богуш, М.Вашуленка, А.Вітченка, С.Гончаренка, Н.Гузій, І.Зязюна, Н.Ничкало, Н.Щерби та ін.

Проблемі розвитку літературознавчої компетентності майбутніх словесників у процесі дослідницької діяльності науковцями не приділено належної уваги. Тому в межах статті з'ясуємо сутність окремих видів навчально- та науково-дослідницької діяльності студентів із дисциплін літературознавчого циклу і визначимо її роль у розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Відповідно до освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм ступеневої підготовки вчителів української мови і літератури визначено комплекс фахових умінь і навичок, що мають бути сформовані у випускників ВНЗ. У нормативних документах основну увагу зацентовано на виробленні у студентів умінь досліджувати літературознавчі й художньо-естетичні явища та факти в їх системному взаємозв'язку із застосуванням біографічного, естетичного, компаративного, комунікативного, праксеологічного, психологічного, семіотичного, синергетичного, феноменологічного підходів; з'ясувати особливості художнього вираження специфічно національних рис народу, його менталітету із застосуванням аксіологічної функції літератури, використовуючи теоретичні праці з питань літературознавства, художні тексти різних жанрів і стилів; правильно, точно, логічно і влучно висловлювати власні міркування й формулювати на їх основі глибокі думки, розвивати навички аналітичного, літературно-критичного, творчого мислення; виконувати науково-пошукову роботу в галузі навчальних дисциплін літературознавчого циклу, використовуючи все багатоманіття методів літературознавчого аналізу.

Такі вимоги є цілком виправданими, адже у професійній діяльності вчителя української мови і літератури дослідницька функція – одна з найважливіших. Сучасні освітні заклади потребують педагога, здатного до інновацій і творчості, який володіє комплексом різних засобів дослідницької діяльності, систематично поповнює власний рівень теоретичної підготовки, здатний до постійного саморозвитку й самовдосконалення. Як показує практичний досвід, шанобливе ставлення до себе з боку колег, вихованців і високий авторитет серед них має учитель, який знаходиться в епіцентрі літературознавчих розвідок, постійно цікавиться науковими новинками, здобутками літературної творчості, є глибоким знавцем рідної словесності.

Такі професійні якості словесника є результатом копійної дослідницької діяльності, підвалини якої закладалися у системі фахової освіти.

Аналіз навчальних планів ступеневої підготовки вчителів української мови та літератури вітчизняних ВНЗів, навчальних програм філологічних дисциплін переконує, що навчально-і науково-дослідницька діяльність є обов'язковою і важливою складовою літературознавчої освіти словесників. Зазначений компонент фахової освіти сприяє підвищенню рівня філологічної підготовки студентів, впливає на формування їхнього наукового світогляду, стимулює розвиток літературознавчої ерудиції, творчих здібностей майбутнього вчителя-словесника, наукового інтересу. Крім того, під час виконання індивідуальних навчально-дослідницьких завдань із курсів літературознавчого циклу студенти оволодівають методикою реферування тексту, методами і технологією літературознавчого аналізу, набувають навичок інформаційного пошуку. Під впливом навчально-дослідницької діяльності у майбутніх фахівців формується новий тип критичного (маємо на увазі – оцінне, рефлексивне) мислення й закладаються основи культури методологічних літературознавчих досліджень у процесі підготовки літературознавчих есеїв, художньо-біографічних нарисів, репортажів про явища літературно-мистецького життя, визначенні літературно-критичних оцінок мистецьких пошуків літераторів.

Розглянемо змістове наповнення навчально- і науково-дослідницької роботи студентів у ракурсі розвитку літературознавчої компетентності на кожному з освітньо-кваліфікаційних рівнях „бакалавра”, „спеціаліста” й „магістра”.

Осмислення навчальних планів та освітньо-професійних програм підготовки вчителів української мови та літератури за двома галузями знань: 0101 – „педагогічна освіта” і 0203 – „гуманітарні науки” Глухівського НПУ ім. О. Довженка, Криворізького ДПУ, Луганського НУ ім. Т.Шевченка, Миколаївського ДУ ім. В.О.Сухомлинського, Східноукраїнського НУ ім. В. Даля, Сумського ДПУ ім. А. С. Макаренка, Херсонського ДУ, Черкаського НУ ім. Богдана Хмельницького, власний педагогічний досвід дає підстави констатувати, що розвиток літературознавчої компетентності студентів відбувається головним чином у процесі опанування ними змістом нормативних навчальних дисциплін: „Історія української літератури”, „Історія зарубіжної (світової) літератури”, „Вступ до літературознавства”, „Літературне краєзнавство”, „Сучасна українська література”, „Основи літературної критики”, „Історія літературознавчої думки”, „Дитяча література” – на освітньо-кваліфікаційному рівні „бакалавр”; „Теорія літератури”, „Сучасний літературний процес” – на освітньо-кваліфікаційному рівні „спеціаліст”; „Методологія літературознавчих досліджень”, „Актуальні проблеми сучасного літературознавства”, „Основні напрями сучасного літературного процесу” – на освітньо-кваліфікаційному рівні „магістр”.

Осмислення й узагальнення наукових джерел із проблем підготовки вчителів-словесників (Н. Волошина, О. Галич, О. Горошкіна, А. Градовський, С. Жила, О. Куцевол, Л. Мацько, Л. Мірошніченко, О. Семенов, І. Соколова та ін.), практичного досвіду ВНЗів переконує, що основними принципами ефективної організації науково-дослідницької діяльності майбутніх словесників, що враховуються на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях є такі: акмеологічності; аксіологічності; вмотивованості науково-дослідницької діяльності; динамізму та постійного оновлення технологій організації науково-дослідницької роботи; диференціації й індивідуалізації; інноваційності; морального стимулювання науково-дослідницької роботи; праксеологічності; прогностичності; систематичного аналізу результативності показників науково-дослідницької роботи; системності, цілісності та безперервності; узгодженості мети, задач, форм науково-дослідницької роботи.

Як показує осмислення практичного досвіду організації навчально- й науково-дослідницької діяльності, основними її напрямами у практиці літературознавчої підготовки є наступні: вивчення теоретичних основ методології літературознавства і методики організації й проведення наукових досліджень у літературознавчій галузі (основи методології літературознавчих досліджень студенти опановують у процесі осмислення курсів „Вступ до літературознавства”, „Методологія філологічних досліджень”, самостійно під час виконання завдань із курсів „Історія української літератури” та „Історія світової літератури”); науково-методична робота викладачів кафедр української, світової літератур, теорії літератури та компаративістики з метою формування у студентів позитивної мотивації до участі в дослідницькій роботі (цей напрям передбачає підготовку викладачами літературознавчих курсів навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій щодо виконання

різних видів НДР із дисциплін літературознавчого циклу); проведення викладачами спільно зі студентами міждисциплінарних досліджень порівняльного характеру (такі завдання зорієнтовані на виконання компаративного аналізу художніх творів української і світової літератур, порівняння літературних і фольклорних сюжетів, визначення фольклорних джерел творчості письменників, вивчення мовотворчості літераторів, дослідження на межі історичних творів й історичних курсів тощо); виконання курсових, кваліфікаційних, дипломних і магістерських робіт із історії української літератури, історії світової літератури, сучасної української літератури; підготовка майбутніми фахівцями оглядів літературних джерел із наукової проблеми літературознавчого дослідження; складання творчих звітів про виконання програми пошуково-дослідницької чи експедиційної роботи (маємо на увазі фольклорну, літературно-краєзнавчу, етнографічну й частково педагогічні практики) та ін.

Власні спостереження за станом виконання студентами філологічних факультетів дослідницьких завдань та аналіз їх результативності дає підстави стверджувати, що на ОКР „бакалавр” у майбутніх словесників формується науковий світогляд, виробляється літературознавча позиція, закладаються основи методологічної культури, самопізнання, поглиблюється літературознавча ерудиція. Як показує практичний досвід, із метою досягнення якомога більшої результативності процесу формування дослідницьких умінь і розвитку методологічної культури майбутніх словесників лекції навчальних курсів літературознавчого циклу варто проводити на основі використання засад проблемного навчання; а під час організації навчальної діяльності студентів на семінарських і практичних заняттях активно застосовувати частково-пошуковий та дослідницький методи.

Розглянемо дієвість такої технології організації науково-дослідницької роботи студентів у процесі опанування навчальних курсів детальніше.

Під час вивчення дисциплін літературознавчого циклу на освітньо-кваліфікаційному рівні „бакалавр” в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ широко практикуються такі види дослідницької діяльності студентів: завдання пошуково-дослідницького характеру, пов'язані з підготовкою студентів до практичних, семінарських занять, виконанням модульних контрольних робіт із навчальних дисциплін літературознавчого курсу; дослідження літературознавчого спрямування у ракурсі діяльності проблемних груп, наукових гуртків, науково-дослідних лабораторій кафедр, співробітники яких займаються літературознавчими дослідженнями; підготовка наукових статей, доповідей на семінари, конференції тощо; визначення літературно-критичних оцінок художніх явищ, складання художньо-біографічних нарисів, репортажів.

Розглянемо зазначені види індивідуальної навчально-дослідницької роботи студентів детальніше. Так, у процесі опанування курсу „Історія української літератури” студентам пропонуємо дослідити біографію письменників за матеріалами листувань, щоденників, мемуарів, спогадів однодумців, представників родини і визначити передумови створення художніх полотен (наприклад, „Роксолана” П.Загребельного, „Жовтий князь” Василя Барки), особливості побудови конфліктів у творах (наприклад, драми В.Винниченка, новели Гр.Тютюнника), обставини, що спричинили оригінальні назви поетичних збірок (наприклад, „З журбою радість обнялась” Олександра Олеся) чи зразків прозових творів (наприклад, „Куди тече та річка?” У.Самчука), відобразилися на образах-концептах творчості митців (наприклад, „музика”, „пісня”, „скрипка”, „симфонія” – у поезії Л.Костенко), визначили появу наскрізних символічних образів (наприклад, образ дому у творчості В.Шевчука, образ крил у поезії Б.Олійника) чи вплинули на творчу манеру письменників із оригінальним типом мислення (В.Стуса, І.Драча та ін.) тощо. Значним успіхом серед студентства користуються завдання наукового пошуку типу: „Дослідити відомих прототипів (прообразів) персонажів і обґрунтувати вибір письменника” (наприклад, Григорій Тютюнник – прототип Богдана Колосовського з роману „Людина і зброя” О.Гончара; Олександр Довженко – прообраз товариша Сева з роману „Майстер корабля” Ю.Яновського), „Встановити рівень впливу стильових особливостей художнього напрямку (течії) на творчу манеру письменника”, „Визначити „духовного батька” митця та пояснити його вплив на становлення письменника” (наприклад, О.Довженко і М.Вінграновський), „Побудувати схему еволюції літературного персонажа” (наприклад, „Образ жінки в творчості Павла Загребельного) та ін.

У процесі опанування курсу „Сучасна українська література” студентам пропонуємо такі види дослідницької роботи: конспектування літературознавчих статей із періодичних видань „Слово і час”, „Сучасність”, „Дніпро”; укладання бібліографій Інтернет-сайтів із короткими анотаціями до вивчення творчості письменників-сучасників; підготовка рефератів, репортажів про діяльність літературних угруповань ХХІ століття як всеукраїнських („Асоціація українських письменників”, „Бу-Ба-Бу”, „ЛуГоСад”, „Пропала грамота” та ін.), так і регіональних („Західний вітер”, „Бахмацька

школа”, „СТАН”, „ГЕРАКЛІТ” та ін.); складання „психологічних портретів персонажів творів на основі цитатного матеріалу”; виявлення „чужого тексту” в творі – завдання на пошук явищ інтертекстуальності („Дванадцять обручів” Ю.Андруховича, „Оленіум” Ірени Роздобудько, „Три листки за вікном” В.Шевчука та ін.); підготовка проектів „Сучасна українська література очима студентської молоді”, „Сучасні твори і їх вплив на суспільство”, „Постмодернізм – позитивне чи негативне явище вітчизняної культури?”; виконання тематичних індивідуальних науково-дослідних завдань про життєдіяльність і творчість письменників тощо.

Такі види робіт сприяють успішності гностичної діяльності майбутніх фахівців, упливають на формування комплексу дослідницьких умінь і навичок пошуково-інтелектуального характеру.

Осмилюючи зміст курсу „Історія світової (зарубіжної) літератури” майбутні словесники досліджують еволюцію творчості зарубіжних письменників, виокремлюють у просторі світового мистецтва слова „мандрівні сюжети”, вивчають „історію становлення і розвитку літературних жанрів”, шукають „аналогії з вітчизняними творами”, готують аналітичні огляди рубрик фахових періодичних видань, досліджують епістолярну спадщину письменників, виконують творчі завдання з елементами наукового пошуку, з’ясовують психологічні, біографічні й соціально-історичні передумови створення романів, повістей, збірок, досліджують сценічну історію драматичних творів, проводять порівняльний аналіз літературних і фольклорних творів.

Дослідницькі завдання зі „Вступу до літературознавства” спрямовуються на пізнання мистецької сутності художньої літератури, виявлення особливостей образів-типів і пояснення їх виникнення, осмислення історії появи різних видів мистецтв, дослідження генези розвитку вітчизняної версифікаційної системи, укладання коротких літературознавчих словничків, складання планів наукових праць, анотування літературно-критичних розвідок та ін.

На освітньо-кваліфікаційному рівні „спеціаліст” науково-навчальна діяльність поглиблюється і вдосконалюється. Серед навчальних дисциплін, які поглиблюють рівень методологічної культури студентів-дослідників, варто назвати „Теорію літератури”, „Методологію літературознавчих досліджень”, „Основні напрями сучасного літературного процесу”. У процесі опанування курсу „Теорії літератури” майбутні словесники досліджують розвиток мистецьких напрямів світового літературознавства та визначають їх вплив на вітчизняний літературний процес і готують відповідні інформаційні повідомлення; захищають реферати про внесок українських (Є.Баран, О.Білецький, Т.Гундорова, Н.Зборовська, М.Льницький, С.Павличко, О.Потебня, О.Соловей, О.Сліпущко та ін.) і зарубіжних (Р.Барт, М.Гайдеггер, Г.-Х.Гадамер, Е.Гуссерль, Ж.Дерріда, У.Еко, Н.Фрай та ін.) літературознавців у наукову галузь, досліджують зміст їхніх праць і тлумачать основні положення теорій, інтерпретують літературознавчі концепції (інтуїтивізму, екзистенціалізму, деконструктивізму, мультикультуралізму, структуралізму, феноменологізму, фемінізму та ін.), досліджують факти літературних взаємозв’язків і взаємовпливів (Ю.Яновський і О.Довженко, О.Довженко і М.Вінграновський, Григорій і Григорі Тютюнники, О.Олесь і О.Ольжич, Б.Олійник і І.Драч та ін.), вивчають еволюцію літературознавчої думки шляхом опрацювання і тезисного конспектування праць учених (З.Фройда; К.-Г.Юнга; Р.Інгардена; К.Леві-Стросса; Р.Якобсона; Ю.Лотмана; У.Еко та ін.) на основі власної діяльності розробляють схеми й алгоритми аналізу художніх творів із урахуванням родо-жанрової приналежності, з’ясовують особливості зовнішньої форми художніх творів залежно від історичної доби, складають бібліографічні огляди.

У системі вивчення дисциплін літературознавчого циклу на освітньо-кваліфікаційному рівні „магістр” („Методологія літературознавчих досліджень”, „Актуальні проблеми сучасного літературознавства”, „Основні напрями розвитку сучасного літературного процесу” та ін.) студенти оволодівають теорією і технологіями науково-дослідницької літературознавчої діяльності. У майбутніх фахівців вдосконалюються складові дослідницької компетенції вчителя української мови і літератури, зокрема чітко виокреслюється світоглядна позиція, набувають цілісності засади наукового мислення, розвиваються уміння спостерігати й аналізувати літературознавчі факти й естетичні явища, прогнозувати гіпотези для розв’язання наукових проблем, на високому організаційному й професійному рівні здійснювати дослідну роботу, аналізувати першоджерела й монографії літературознавчого спрямування.

Отже, актуальними в сучасній трьохступеневій літературознавчій підготовці вчителів української мови і літератури залишаються такі різновиди дослідницької діяльності: виконання навчально-творчих і пошукових завдань, спрямованих на розвиток літературознавчої компетентності; підготовка рефератів, інформаційних повідомлень, наукових доповідей, статей; написання нарисів,

есеїв, репортажів; конспектування літературознавчих праць, тезування першоджерел; складання резюме, анотацій до літературно-критичних публікацій; укладання словників, довідників; підготовка оглядів, бібліографій, каталогів джерел літературознавчого спрямування; складання алгоритмів, схем, таблиць, що стосуються виконання літературознавчих досліджень; розробка і написання наукових і творчих звітів, конкурсів; підготовка і проведення інтерв'ю з письменниками рідного краю, літературними критиками, видатними особистостями; виконання курсових, дипломних, магістерських досліджень.

Осмилення досвіду підготовки вчителів української мови та літератури вітчизняних ВНЗ дозволяє стверджувати, що виконання студентами філологічного факультету завдань дослідницького і пошукового характеру з літературознавства суттєво впливає на якість їхньої професійної підготовки, і зокрема на розвиток літературознавчої компетентності. Проведення навчальних досліджень літературознавчого спрямування стимулює наукові інтереси майбутніх словесників, а відтак, підвищує їхню вимогливість до власних думок, тверджень про літературний процес, сприяє динамізмові мислення, формує потребу у постійному оновленні інтелектуального рівня.

Крім різновидів самостійної й індивідуальної науково-дослідницької роботи студентів, спрямованої переважно на успішне засвоєння навчальних курсів літературознавчого циклу у процесі підготовки до семінарських і практичних занять дисциплін літературознавчого циклу, майбутні фахівці активно включаються у наукові дискусії, конференції, соціологічні спостереження, ділові ігри, виконують завдання у розрізі тематики проблемних груп, наукових гуртків, науково-дослідних лабораторій, беруть участь у олімпіадах, наукових конкурсах. Користуються популярністю серед студентів і заліки у формі творчих звітів, концертів, конкурсів, захисту рефератів, пошукової роботи.

Важливе значення для розвитку літературознавчої компетентності має виконання пошукових завдань під час фахових практик. Навчальними планами вітчизняних ВНЗ передбачено проходження студентами фольклорної, діалектологічної, соціолінгвістичної, музеєзнавчої, етнографічної, літературно-краєзнавчої, педагогічної практик. У процесі пошуково-експедиційної роботи під час літературно-краєзнавчої практики студенти мають змогу детальніше ознайомитися з культурно-мистецьким життям краю, усвідомити обставини формування світоглядної позиції і тонкощі становлення творчої манери письменників конкретного регіону. Виконуючи завдання музеєзнавчої практики у літературно-меморіальних музеях чи музеях-садибах, майбутні словесники поглиблюють історико-літературні знання про життя і творчість літераторів, набувають дослідницького досвіду; вдосконалюють готовність викладати навчальні дисципліни з урахуванням принципу „діалогу культур”. Ознайомлюючись із музейними експонатами, студенти усвідомлюють, що це цінні правдиві інформаційні джерела про епоху і стиль життя письменника. Допмагаючи науковим працівникам музею, вони засвоюють концептуальні підходи до оформлення тематичних виставок і вітрин, присвячених певним етапам життя чи творчості митця, що розвиває літературознавчу компетентність майбутніх педагогів. Робота студентів у творчих лабораторіях музеїв спонукає майбутніх фахівців до критичного самоаналізу власних мистецьких здібностей, сприяє їх самовдосконаленню і саморозвитку.

Отже, осмилення специфіки науково-дослідницької роботи студентів із дисциплін літературознавчого циклу переконує у необхідності спрямування навчальних планів філологічних факультетів, робочих навчальних програм дисциплін літературознавчих курсів та особливостей організації фахової підготовки майбутніх словесників на розвиток літературознавчої компетентності, що відбувається на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях (бакалавра, спеціаліста, магістра).

Результатом успішної наскрізної довготривалої і послідовної науково-дослідницької діяльності студентів у процесі опанування курсів історії української (світової) літератури та сучасної української літератури будуть ґрунтовні курсові, дипломні та магістерські роботи, що відповідатимуть критеріям правильності, науковості, достатності, логічної послідовності.

Література

1. Семенов О. Організація науково-дослідної роботи студентів філологічних факультетів педагогічних університетів: Навч.-метод. посіб. / О.Семенов. – К.-Глухів: РВВ ГДПУ, 2002. – 96 с.
2. Семенов О.М., Базиль Л.О., Дятленко Т.І. Практика в системі фахової освіти вчителя-словесника: Навч. посіб. – Київ: Фенікс, 2008. – 288 с.
3. Соколова І.В. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями: Монографія / За ред. С.О.Сисосової // МОН України. АПН України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – Маріуполь. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 400 с.
4. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 295 с.

Аннотация. В статье рассматриваются основные тенденции организации учебно- и научно-исследовательской деятельности студентов в системе литературоведческого образования, выясняется роль исследовательских умений в структуре литературоведческой компетентности.

Ключевые слова: компетентность, литературоведческая компетентность, исследовательская деятельность, учитель украинского языка и литературы.

Summary. In the article a basic tendencies of the organization educational and research activity of students in system literary criticisms educations are considered, the role of research skills in structure литературоведческой competence is found out.

Key words: competence, literary criticism competence, research activity, the teacher of the Ukrainian language and the literature.